Київський університет імені Бориса Грінченка

Кафедра міжнародних відносин та міжнародного права

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з науково-методичної
та навчальної роботи
_____ О.Б.Жильцов
«01» 02 _____ 2018 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЄВРОПЕЙСЬКА ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

Спеціальність для усіх спеціальностей

інститут, факультет, відділення Факультет права та міжнародних відносин
(назва інституту, факультету, відділення)

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02136554
Начальник відділу
моніторингу якості освіти
Програма № 0586/18
(підпис) (прізвище, ініціали)
«____» _____ 20 18 р.

2017 – 2018 навчальний рік

Робоча програма навчальної дисципліни «Європейська та євроатлантична інтеграція» для студентів усіх спеціальностей

Розробник:

Грицяк Ігор Андрійович, доктор наук з державного управління, професор кафедри міжнародних відносин та міжнародного права Факультету права та міжнародних відносин Київського університету імені Бориса Грінченка.

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри міжнародних відносин та міжнародного права Факультету права та міжнародних відносин
Протокол від «31» січня 2018 року № 7.

Завідувач кафедри міжнародних відносин та міжнародного права _____Жалоба І.В.

_____ Нашинець-Наумова А.Ю.

© Грицяк І.А., 2018 р.
© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2018 р.

1. Опис навчальної дисципліни

<table>
<tr><td rowspan="2">Найменування показників</td><td rowspan="2">Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень</td><td>Характеристика навчальної дисципліни</td></tr>
<tr><td>денна форма навчання</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Кількість кредитів – 4</td><td>Галузь знань
усі</td><td rowspan="2">Вибіркова дисципліна циклу професійної та практичної підготовки</td></tr>
<tr><td>Напрям підготовки
усі</td></tr>
<tr><td>Модулів – 1</td><td rowspan="5">Освітньо-кваліфікаційний рівень:
«бакалавр»</td><td rowspan="2">Рік підготовки
2-й</td></tr>
<tr><td>Змістових модулів – 4</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Загальна кількість годин – 120</td><td>Семестр
4-й</td></tr>
<tr><td>Лекції
28 год.</td></tr>
<tr><td>Тижневих годин для денної форми навчання:
аудиторних – 3
самостійної роботи студента – 3</td><td>Практичні
28 год.</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td>Модульний контроль
8 год.</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td>Самостійна робота
56 год.</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td>Вид контролю
Залік</td></tr>
</table>

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить (%):

для денної форми навчання – 53% / 47%.

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета – формування системних знань з європейської та євроатлантичної інтеграції через:

- з'ясування основних понять, визначень та інших складових європейської та євроатлантичної інтеграції;
- передачу знань про явища і процеси євроінтеграційного та євроатлантичного характеру та про їх вплив на реалізацію національної політики в цій сфері.

Завдання:

- вивчення сутності і змісту явищ і процесів євроінтеграційного та євроатлантичного характеру;
- узагальнення та розширення знань студентів з європейської та євроатлантичної інтеграції;
- навчання студентів критичного мислення в процесі сприйняття, аналізу та узагальнень масиву інформації про європейську та євроатлантичну інтеграцію та місце і роль у ній України.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- основні поняття, визначення та інші складові європейської та євроатлантичної інтеграції;
- сутність і зміст явищ і процесів євроінтеграційного та євроатлантичного характеру;
- тенденції розвитку європейської та євроатлантичної інтеграції;
- роль України в європейській та євроатлантичній інтеграції;

вміти:

- аналізувати сучасні явища і процеси в сфері європейської та євроатлантичної інтеграції;
- вміти висловлювати власну думку з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та аргументувати її;
- знати й аналізувати міжнародно-правовий статус України як сторони в Угоді про асоціацію з Європейським Союзом та його державами-членами.

3. Програма навчальної дисципліни

<u>Змістовий модуль 1.</u> Європейська інтеграція.

Тема 1. Європейська ідея та етапи європейської інтеграції.

Витоки європейської цивілізації. Формування та трансформація європейської ідеї. Історія Європейської ідеї. Цивілізаційні особливості Західної Європи, що пояснюють можливість інтеграції.

Етапи європейської інтеграції. Передумови і початок європейської інтеграції. Сутність та види інтеграції. Правове та інституційне становлення європейської інтеграції в 50 – 60 рр. XX століття. Європейська інтеграція в 60 – середина 80 рр. XX століття. Ідеї та теорії, що покладені в основу сучасної європейської інтеграції. Генезис і трансформація основних теорій.

Тема 2. Процес побудови Європейського Союзу. Правова та інституційна системи ЄС. Етапи та процедури вступу країн до ЄС.

ЄС на початку 21 століття. Первинне законодавство ЄС. Вторинне законодавство ЄС. Основні принципи права ЄС: принцип верховенства права ЄС; принцип субсидіарності та пропорційності; принцип прямої дії; принцип відповідальності. Судовий перегляд правових актів ЄС. Інституційна система Європейського Союзу. Основні інституції: Європейська Рада; Рада Європейського Союзу; Європейський Парламент; Європейська Комісія; Суд Європейського Союзу; Європейський центральний банк; Рахункова палата. Допоміжні інституції.

Критерії вступу держав до ЄС. Етапи вступу. Процедура вступу. Національні програми підготовки до членства.

Тема 3. Європейська інтеграція України.

Європейській вибір України: історичний контекст. Давньоруська держава в європейській системі координат. Україна в європейській спільноті XIV-XVIIIст.

Геополітичні зміни XIX-XXст. і Україна. Історія відносин України і ЄС. Сучасний стан і перспективи європейської інтеграції України.

Політико-правові та економічні засади європейської інтеграції України.

<u>Змістовий модуль 2.</u> Євроатлантична інтеграція.

Тема 4. Глобалізація та євроатлантична інтеграція.

Глобалізація як основа інтеграційних процесів. Глобальні трансформації та інтеграційні процеси. Європейська та євроатлантична інтеграції як закономірні прояви глобалізації. Євроатлантичні інтеграційні процеси в умовах глобалізації.

Організація Північноатлантичного Договору у системі колективної безпеки. Особливості трансформаційних процесів у Північноатлантичному Альянсі. Трансатлантичне співробітництво, його роль у формуванні моделі розвитку стабільного світу.

Тема 5. НАТО як система колективної безпеки.

Історія становлення НАТО. Історичні передумови утворення НАТО. Трансформація НАТО в умовах формування нового середовища безпеки.

Організаційна структура НАТО. Мета діяльності Альянсу та його завдання у галузі безпеки. Цивільна структура НАТО. Військова структура. Принципи та механізми діяльності НАТО. Організаційно-правове забезпечення функціонування НАТО Співробітництво НАТО з міжнародними організаціями. Відносини НАТО з ООН. Відносини НАТО-ЄС. НАТО і Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Співпраця з іншими міжнародними.

Тема 6. Євроатлантична інтеграція України

Геополітична безпека України в контексті євроатлантичної інтеграції. Геополітичне положення України. Євроатлантична інтеграція та її вплив на розбудову Української Держави.

Україна-НАТО. Історія співпраці України та НАТО.

Основні засади співпраці НАТО та України. План дій Україна-НАТО. Співробітництво Україна-НАТО у військовій сфері. Співробітництво між Україною і НАТО у сфері науки і техніки. Подальший розвиток безпеки України через призму євроатлантичної інтеграції. Переваги для України членства в НАТО. Стан відносин Укпаїна-НАТО в контексті агресії РФ.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин				
	денна форма				
	Усього	у тому числі			
		л.	с.	м.к	с.р.
Модуль 1					
Змістовий модуль 1. Європейська інтеграція					
Тема 1. Європейська ідея та етапи європейської інтеграції.	16	4	4		8
Тема 2. Процес побудови Європейського Союзу. Правова та інституційна системи ЄС. Етапи та процедури вступу країн до ЄС.	18	4	4	2	8
Тема 3. Європейська інтеграція України.	26	6	6	2	12
Разом за змістовим модулем 1	**60**	**14**	**14**	**4**	**28**
Змістовий модуль 2. Євроатлантична інтеграція					
Тема 4. Глобалізація та євроатлантична інтеграція.	16	4	4		8
Тема 5. НАТО як система колективної безпеки.	18	4	4	2	8
Тема 6. Євроатлантична інтеграція України	26	6	6	2	12
Разом за змістовим модулем 2	**60**	**14**	**14**	**4**	**28**
Усього годин	**120**	**28**	**28**	**8**	**56**

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Змістовий модуль 1. Європейська інтеграція.		
1	Європейська ідея та етапи європейської інтеграції.	4
2	Процес побудови Європейського Союзу. Правова та інституційна системи ЄС. Етапи та процедури вступу країн до ЄС.	4
3	Євроінтеграція України.	6
Змістовий модуль 2. Євроатлантична інтеграція.		
4	Глобалізація та євроатлантична інтеграція.	4
5	НАТО як система колективної безпеки.	4
6	Євроатлантична інтеграція України.	6
	Разом	**28**

6. Теми лабораторних занять – не передбачено навчальним планом

7. Теми практичних занять– не передбачено навчальним планом

8. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Бали
Змістовий модуль 1. Європейська інтеграція.		**28**	**5**
1	Європейська ідея та етапи європейської інтеграції.	8	1
2	Процес побудови Європейського Союзу. Правова та інституційна системи ЄС. Етапи та процедури вступу країн до ЄС.	8	2
3	Євроінтеграція України.	12	2
Змістовий модуль 2. Євроатлантична інтеграція.		**28**	**5**
4	Глобалізація та євроатлантична інтеграція.	8	1
5	НАТО як система колективної безпеки.	8	2
6	Євроатлантична інтеграція України.	12	2
	Разом	**56**	**10**

10. Навчально-методична карта дисципліни

Разом: 120 год., із них: лекції – 28 год., семінарські заняття – 28 год., модульний контроль – 8 год., самостійна робота – 56 год.

Модулі (назви, бали)	**1. Європейська інтеграція.**							**2. Євроатлантична інтеграція**						
Теми	1		2		3			5		6		7		
Лекції (теми, бали)	Витоки європейської цивілізації (1 бал)	Етапи європейської інтеграції (1 бал)	Правова та інституційна системи ЄС (1 бал)	Етапи та процедури вступу країн до ЄС (1 бал)	Європейській вибір України: історичний контекст (1 бал)	Європейська інтеграція України (1 бал)	Політико-правові та економічні засади європейської інтеграції України (1 бал)	Глобалізація та євроатлантична інтеграція (1 бал)	Організація Північноатлантичного Договору у системі колективної безпеки (1 бал)	Історія становлення НАТО (1 бал)	Організаційна структура НАТО (1 бал)	Історія співпраці України та НАТО (1 бал)	Співробітництво Україна-НАТО (1 бал)	Стан відносин Україна - НАТО в контексті агресії РФ (1 бал)
Семінарські заняття (теми, бали)	Витоки європейської цивілізації (11 балів)	Етапи європейської цивілізації (11 балів)	Правова та інституційна системи ЄС (11 балів)	Етапи та процедури вступу країн до ЄС (11 балів)	Європейській вибір України: історичний контекст (11 балів)	Європейська інтеграція України (11 балів)	Політико-правові та економічні засади європейської інтеграції України (11 балів)	Глобалізація та євроатлантична інтеграція (11 балів)	Організація Північноатлантичного Договору у системі колективної безпеки (11 балів)	Історія становлення НАТО (11 балів)	Організаційна структура НАТО (11 балів)	Історія співпраці України та НАТО (11 балів)	Співробітництво Україна-НАТО (11 балів)	Стан відносин Україна - НАТО в контексті агресії РФ (11 балів)
Самостійна робота	Самостійна робота (5 балів)							Самостійна робота (5 балів)						
Поточний контроль (вид, бали)	Модульна контрольна робота 1 (25 балів)				Модульна контрольна робота 2 (25 балів)			Модульна контрольна робота 3 (25 балів)				Модульна контрольна робота 4 (25 балів)		
Підсумковий контроль (вид, бали)	Залік (100 балів)													

11. Методи навчання

І. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності:

1) За джерелом інформації:

- *Словесні:* лекція (традиційна, проблемна, лекція-прес-конференція) із застосуванням комп'ютерних інформаційних технологій (PowerPoint-презентація), лабораторні роботи, пояснення, розповідь, бесіда.
- *Наочні:* спостереження, ілюстрація, демонстрація.
- *Практичні:* вправи.

2) За логікою передачі і сприймання навчальних матеріалів: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.
3) За ступенем самостійності мислення: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.
4) За ступенем керування навчальною діяльністю: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів: з книгою; виконання індивідуальних навчальних проектів.

ІІ. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності: навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

12. Методи контролю

Навчальні досягнення студентів з дисципліни оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип пооперaційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок, розширення кількості підсумкових балів до 100.

Оцінка за кожний змістовий модуль включає бали за поточну роботу студента на практичних заняттях, за виконання індивідуальних завдань, за модульну контрольну роботу. Виконання модульних контрольних робіт здійснюється в електронному вигляді або з використанням роздрукованих завдань. Модульний контроль знань студентів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу змістового модуля.

У процесі оцінювання навчальних досягнень студентів застосовуються такі методи:

- *Методи усного контролю*: індивідуальне опитування, фронтальне опитування, співбесіда, екзамен.
- *Методи письмового контролю:* модульне письмове тестування; підсумкове письмове тестування, реферат.
- *Комп'ютерного контролю:* тестові програми.
- *Методи самоконтролю:* уміння самостійно оцінювати свої знання, самоаналіз.

Кількість балів за роботу з теоретичним матеріалом, на практичних заняттях, під час виконання самостійної роботи залежить від дотримання таких вимог:

- систематичність відвідування занять;
- своєчасність виконання навчальних і індивідуальних завдань;
- повний обсяг їх виконання;
- якість виконання навчальних і індивідуальних завдань;
- самостійність виконання;
- творчий підхід у виконанні завдань;
- ініціативність у навчальній діяльності;
- виконання тестових завдань.

Контроль успішності студентів з урахуванням поточного і підсумкового оцінювання здійснюється відповідно до навчально-методичної карти дисципліни (п. 10), де зазначено види

контролю і кількість балів за видами. Систему рейтингових балів для різних видів контролю та порядок їх переведення у національну (4-бальну) та європейську (ECTS) шкалу подано нижче у таблицях.

Розрахунок рейтингових балів за видами поточного (модульного) контролю

№ з/п	Вид діяльності студента	Макс. кількість балів за одиницю	Модуль 1		Модуль 2	
			Кільк. одиниць до розрахунку	Макс. кількість балів за вид	Кільк. одиниць до розрахунку	Макс. кількість балів за вид
1	Відвідування лекцій	1	7	7	7	7
2	Відвідування семінарських занять	1	7	7	7	7
3	Виконання завдань для самостійної роботи	5	1	5	1	5
4	Робота на семінарських заняттях	10	7	70	7	70
5	Написання реферату	10	1	10	1	10
6	Виконання модульної контрольної роботи	25	2	50	2	50
	Макс. кількість балів за видами поточного контролю (МВ)	-	25	149	25	149
	Разом	298				
	Коефіцієнт	0,333				
	Підсумковий бал	100				

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90-100	A	відмінно	Зараховано
82-89	B	добре	
75-81	C		
69-74	D	задовільно	
60-68	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1-34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

13. Методичне забезпечення

Викладання навчальної дисципліни забезпечується сучасними технічними засобами навчання, які побудовані на новітніх інформаційно-комунікаційних технологіях (мультимедійний комп’ютер, мультимедійний проектор, інтерактивний комплекс SMART Board, авторські засоби мультимедіа).

На заняттях і під час самостійній роботі студентів використовуються методичні рекомендації щодо вивчення дисципліни, ілюстративні комп’ютерні дидактичні матеріали, які розроблені на кафедрі, а саме:

- Опорні конспекти лекцій.
- Навчальні посібники.
- Робоча навчальна програма.
- Збірка тестових і контрольних завдань для тематичного (модульного) оцінювання навчальних досягнень студентів.
- Засоби підсумкового контролю (комп'ютерна програма тестування, комплект друкованих завдань для підсумкового контролю).
- Презентації.

14. Рекомендована література

Базова

1. Баймуратов М. О. Модифікації державного суверенітету в умовах европейської інтеграції в контексті взаємовідносин Європейського Союзу з державами-членами : монографія / М. О. Баймуратов, Ю. С. Хоббі. – Суми : Університет. кн., 2013. – 300 с.
2. Європейська інтеграція: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів та слухачів магістерської підготовки за напрямом «Державне управління» / Кол. авт.; за заг. ред. проф. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. — 464 с.
3. Європейська інтеграція та міжнародна співпраця : посібник / авт. кол. : В. А. Мандрагеля, Ю. В. Мельник, О. І. Пошедін та ін.; за заг. ред. В. А. Мандрагелі, Л. А. Шереметьєвої. - Київ : НАДУ, 2016. - 288 с.
4. Європейський Союз і Україна: особливості взаємовідносин на сучасному етапі / НАПрН України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. – Х. : Оберіг, 2012. – Вип 1. – 76 с. – (Серія "Наукові доповіді").
5. Євроатлантичне співробітництво та європейська інтеграція України [Текст] : навч. посіб. / [Деменко О. Ф. та ін.] ; під заг. ред. канд. політ. наук, доц. Деменка О. Ф. ; Нац. ун-т оборони України, Каф. міжнар. відносин. - К. : НУОУ, 2011. - 466 с.
6. Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики [Текст] : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф. (м. Харків, 24 трав. 2016 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування ; [редкол.: А. П. Гетьман та ін.]. - Харків : Право, 2016. - 534 с.
7. Євроатлантична інтеграція України в контексті міжнародного досвіду [Текст] : освітній пакет: підручник / В. В. Балабін [та ін.] ; заг. ред. В. В. Балабін ; Військовий ін-т Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. - К. : Інфодрук, 2007. - 236 с.
8. *Грицяк І.А., Говоруха В.В., Стрельцов В.Ю.* Модуль 1. Правова та інституційна основи Європейського Союзу: Підручник (З грифом МОН України) За заг. ред. М.Бойцуна, І.Грицяка, Я.Мудрого, О.Рудіка, Л.Прокопенка, В.Стрельцова. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. – 620 с. – (Серія «Бібліотека державного службовця у галузі європейської інтеграції»).
9. *Гнатюк М.М., Малик Я.Ф., Прокопенко Л.Л. Модуль 2.* Відносини з Європейським Союзом та процес європейської інтеграції України. / Relations Between Ukraine and the EU and Europen Integration Process. Навч. посіб. / За заг. ред.М.Бойцуна, І.Грицяка, Я.Мудрого, О.Рудіка, Л.Прокопенка, В.Стрельцова. – К.: Міленіум, 2009. – 782 с.
10. Мальська М. П. Основи європейської інтеграції : підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк ; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 320 с.Право Європейського Союзу : підручн. / за ред. О.К. Вишнякова. – Одеса : Фенікс, 2013. – 883 с.
11. Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз : монографія / І. В. Яковюк ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". – Х. : Право, 2013. – 760 с.

Допоміжна

1. *Грицяк І.А.* Глобалізація як основа інтеграційних процесів // Вісник Академії митної служби України. Серія: "Державне управління". Науковий збірник. - № 1 (1), 2009. – 140с. (С.5-13).

2. *Яковюк І. В.* Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз : монографія / І. В. Яковюк ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". – Х. : Право, 2013. – 760 с.
3. *Мальська М. П.* Основи європейської інтеграції : підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк ; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 320с.
4. *Рудік О.М., Дзяд О.В. Модуль 3.* Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України: Начальний посібник / Common EU Policies and Their Significance for Ukraine: - Навч.пос./За заг.ред.М.Бойцуна, І.Грицяка, Я.Мудрого, О.Рудіка, Л.Прокопенка та В.Стрельцова. – К.: Міленіум, 2009. – 668 с.
5. *Гнидюк Н.А., Стрельцов В.Ю. Модуль 4.* Розширення ЄС та досвід реформ країн Центрально-Східної Європи у контексті приєднання до ЄС : Робочий зошит до модуля / "EU Enlargement and reform experience of Central and Eastern Europe in the context of eccession to the EU": Workbook - К.: Міленіум, 2009. – 44 с.
6. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу : монографія / НАПрН України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування ; за заг. ред. І. В. Яковюка. – К. : Ред. журн. "Право України" ; Х. : Право, 2013. – Вип. 14. – 208 с.
7. *Баймуратов М. О.* Модифікації державного суверенітету в умовах европейської інтеграції в контексті взаємовідносин Європейського Союзу з державами-членами : монографія / М. О. Баймуратов, Ю. С. Хоббі. – Суми : Університет. кн., 2013. – 300 с.
8. *Посельський В.* Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. – К.: Смолоскип, 2002. – 168 с.
9. *Ніколас Мусис.* Усе про спільні політики Європейського Союзу / Пер. з англ. – К.: К.І.С., 2005. – XIV с. – 466 с.
10. *Грицяк І.* Європейська інтеграція в східноєвропейському та південному напрямах / І. Грицяк // Вісник НАДУ. - 2008. - № 1. – С. 5-14.
11. *Дайнен Д.* Дедалі міцніший союз: Курс євроінтеграції: Пер. з англ. // Навч. Посібник. - 2006.
12. *Марченко М.* Європейський Союз: Словник-довідник. – 2006.
13. *Мудрий Я.М.* Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції / "Glossary of Terms on European Integration". Словник. / За загальною ред. М.Бойцуна, Я.М.Мудрого, О.М.Рудіка. – К.: Міленіум, 2009. – 588 с.
14. *Грицяк І.А.* Право та інституції Європейського Союзу: Навч. посіб./ ; Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України. -К.: К.І.С., 2006.

15. Інформаційні ресурси

1. Eurobserver http://euobserver.com
2. EurActiv http://www.euractiv.com
3. Бібліотека Міжнародного центру перспективних досліджень. Тема „Європейська інтеграція" . – http://icps.com.ua/.
4. Вісник "УНІАН – Новини ЄС": https://www.unian.net/
5. Європейський простір https://eu.prostir.ua/library/237529.html
6. Європа в Інтернет: Веб-путівник: http://www.knoweurope.net/
7. Загальна інформація про установи ЄС: https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies_en
8. Місія України при НАТО: http://nato.mfa.gov.ua/ua
9. Офіційний сайт ЄС: http://europa.eu
10. Офіційний сайт НАТО: http://www.nato.int
11. Центр інформації та документації НАТО в Україні: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_64610.htm
12. Урядовий портал. http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246396130